

Kravchuk P. P.

**The first «classical curve» of Zaporizhzhia architecture:
monument of national important "Alexander House of Zemstvo Council"**

In this article the problem of authorship of the building and a style is considered from a new point of view. Also the place of this building in the artistic environment of town Olexandrivsk is determined here. Changing of organizing architectural engineers' practice is shown too, in general features.

Звілінський С. О.

**КУПЕЦЬКА РОДИНА КЕРНЕРІВ. ДО ПИТАННЯ ЄВРЕЙСЬКОГО
КАПІТАЛУ В СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИНАХ
ПІВДНЯ УКРАЇНИ кін. ХІХ – поч. ХХ ст.**

У контексті розгляду бурхливих процесів індустріалізації на півдні України кін. ХІХ – поч. ХХ ст., що привели до швидкого економічного розвитку регіону, важливим є з'ясування складових даного процесу, конкретних дійових осіб, що доклали зусиль до перетворення виключно аграрного півдня на промисловий.

Метою статті є показати на прикладі єврейської родини купців Кернерів зразок успішного обороту капіталу, а також розглянути її місце в соціально-економічному житті Олександрівського повіту та регіону загалом.

В контексті відновлення історичної справедливості, варто об'єктивно переглядати окремі сюжети локальної історії, бачення яких в межах радянської історіографії було викривленим та спотвореним. На представників великого капіталу радянська історична школа накладала тавро «буржуїв» та «капіталістів» і робила їх ворогами номер один країни рад. Такий підхід не передбачав об'єктивного висвітлення процесів з ними пов'язаних та їх ролі в економічному, а особливо в соціальному та культурному розвитку регіону чи окремих населених пунктів.

Одними з дійових осіб даних процесів в межах Олександрівського повіту Катеринославської губернії була купецька родина євреїв Кернерів. Згадане прізвище власника заводу фігурує чи не в кожному дослідженні присвяченому діяльності Н. Махна, з яким у анархічного руху склалися не надто дружні відносини. Однак, окрім прізвища підприємця, яке було на слуху серед мешканців не лише революційного Гуляй-Поля^{*}, в сучасній науковій чи популярній літературі складно знайти бодай якусь достовірну інформацію. До певної міри узагальнюючим зразком краєзнавчих досліджень, в яких автори торкаються історії родини Кернерів, може слугувати праця С. Полтавця, де їй приділено декілька абзаців тексту не позбавлених плутанини з ідентифікацією окремих її представників [1, сс. 140 – 141].

Щодо їх походження та історії появи в межах повіту точних даних не вдалося зафіксувати, однак, є припущення, що коріння родини виходить з Німеччини або Польщі. Очевидно, родина прибула в Російську імперію з тисячами інших представників єврейської нації в пошуках нових можливостей.

^{*} В подальшому, в тексті буде вживатися варіант старого написання назви населеного пункту «Гуляй-Поле» (через дефіс) по відношенню до нього в статусі села (до 1938 р.) та «Гуляйполе», коли мова йтиме про місто в сучасному його розумінні.

Прізвище «Кернер» належить до розповсюдженої групи єврейських прізвищ утворених від сфери зайнятості чи професії. Як правило, такі прізвища утворювались на основі слів з івриту, ідіш чи німецького, а також слов'янських мов. В даному випадку, прізвище Кернер, скоріш за все, походить від слова «קרנר» (кернер), що з ідіш перекладається як «зерно», «злак». Очевидно, людина, що отримала таке прізвище, займалась торгівлею зерном.

Перші офіційні дані про родину маємо від початку 1860-х рр. у зв'язку з їх реєстрацією олександрівськими купцями 2-ї гільдії, куди вони були прираховані з павлоградського (м. Павлоград Катеринославської губернії) купецтва 3-ї гільдії. Купецькі свідоцтва отримали дві групи родинного дерева. До першої увійшов голова сімейства Самойло Лейба Гершович з дружиною, його сини Кельман з дружиною, Давід, Меєр, дочки Лея, Гільда, Фєня та племінники через брата Якова – Давід з дружиною, Самойло, Герш та Симон. Окреме свідоцтво отримав найстарший син Самойла Лейби – Берк з дружиною Бейною та синами Ісаєм, Янкелем та Давидом. Згодом в нього народилося ще два сини Хаїм та Герш [2, спр. 38, арк. 98 зв., 99 зв.].

На кінець 1860-х рр. родина остаточно осідає в межах Олександрівського повіту Катеринославської губернії, обравши місце неподалік с. Гуляй-Поля. Очевидно, купивши земельну ділянку в крупних землевласників, Кернери будують на правобережжі річки Гайчур (на околиці с. Гуляй-Поля) хутір, що отримав в честь засновника назву Борисів. Саме розташування хутора було обрано досить вдало. Він знаходився біля Маріупольського шляху (великої дороги), що йшов від м. Павлограда. Крім того, поруч з ним був міст через р. Гайчур. Близькість таких інфраструктурних об'єктів давала можливість вигідного облаштування трактирних закладів, ремонтних колісних майстерень тощо. Земля при хуторі, підпрямокутною формою врізалася вглиб степу де її перетинала балка Калмичка (права притока р. Гайчур). Згідно межування земельних володінь при хуторі Борисів 1878 р., власнику хутора, Олександрівському купцю першої гільдії Борису Самойловичу Кернеру належало 545 десятин землі, велику частину якої він здавав в оренду німецьким колоністам [3, спр. 198, арк. 1].

Товарне сільськогосподарське виробництво не було основним заняттям родини Кернерів. Відомо лише, що до пуску заводу сільськогосподарських машин та знарядь, при хуторі було налагоджено високотехнологічне тонкорунне вівчарство, що швидко поширювалось в ХІХ ст. на півдні України. Уряд всіляко стимулював суконну промисловість, надавав вигідні кредити виробникам. З великої кількості поголів'я овець, можна було одержувати значні прибутки. На сільськогосподарській виставці 1884 р., що проходила в Гуляй-Полі, Борис Кернер був відзначений почесним листом за технології розведення овець [4, с. 143].

Загалом, основною сферою інтересів родини була торгівля продукцією сільського господарства. Маючи склади та ангари для зсипання зернових культур, скуповування та продаж товарів приносили немалі кошти. В 1876 р. Б. Кернер був переведений в розряд Олександрівського купця першої гільдії, що дозволяло йому розширити ринки збуту товарів та виходити на закордонні продажі [5, спр. 66, арк. 270 – 271]. Власне для цих цілей і був пізніше створений торговий дім «Б. Кернер и сыновья».

Очевидно, накопичивши достатній капітал, голова сімейства Берко Кернер разом зі своїм братом Костянтиним та вже дорослими дітьми, враховуючи тенденції промислового буму на півдні України, вирішують вкласти його саме в

промисловість, зокрема в завод з виробництва сільськогосподарських машин та знарядь, на які зростав попит серед багатіючого селянства та поміщиків. Цікавим є той факт, що не будучи раніше задіяною в промисловому виробництві родина, не маючи певного досвіду та навиків в даній сфері, вирішує зайнятися саме цією справою, на противагу традиційній для єврейського населення комерції.

Тож, на 1892 р. завод торгового дому «Б. Кернер и сыновья» починає свою роботу. Як уже відзначалося, основна спеціалізація підприємства була спрямована на випуск сільськогосподарського інвентарю, що було характерним для степових регіонів Катеринославської губернії. Серед продукції – традиційні на той час молотарки, букери, сівалки, жатки, соломорізки та різноманітний дрібний інвентар.

Авторитет родин зростав паралельно з прибутками. В 1896 р. після 20-річного безперервного перебування в розряді Олександрівського купця I гільдії, Берку Кернеру було надано статус почесного громадянина. Заяву на його присвоєння Б. Кернер подав до Сенату в 1895 р. після отримання купецького свідоцтва I гільдії на 1896 р. [5, спр. 66, арк. 273].

Вже на 1900 р., завод давав прибуток на 65 тис. рублів в рік [6, спр. 4, арк. 10 зв.]. В порівнянні з аналогічними промисловими підприємствами повітового та губерньського центрів не така вже й велика сума, однак, як для невеликого провінційного села, що більше було схоже на містечко, досить непогані результати, враховуючи невеликий термін існування підприємства. Варто зацентувати увагу на тому, що завод дійсно був відкритий досить пізно для даної галузі в межах регіону. На цей час вже існувала значна кількість подібних підприємств як в Катеринославській так і в сусідній Таврійській губерніях, де основними монополістами було німецьке населення. В тому ж Гуляй-Полі вже 10 років як існував завод сільськогосподарських машин та знарядь, власником якого була родина меноніта Я. Я. Крігера. Тож, створювати конкуренцію було досить складно, враховуючи відсутність досвіду в даній галузі.

1898 р. на хуторі Борисів власники будують паровий млин, на якому встановлюється паровий котел типової на той час Ланкастерської системи виробництва заводу П. В. Юдіна в Харкові. В листі інспекторського обстеження котла за 1898 р. власниками значилися брати Костянтин та Борис Кернери [7, спр. 40, арк. 1 – 2]. Швидкий та якісний помел зерна давав стабільний прибуток.

Як відомо, до продуктивних сил виробництва належать засоби виробництва та вільна робоча сила, зрозуміла річ кваліфікована. Якщо з першим у справі Кернерів було все гаразд, то нестача кваліфікованих робітників відчувалася гостро. Проблема вирішувалася шляхом переманювання робітників з інших підприємств, залучення місцевих ремісників (в першу чергу ковалів та столярів) до роботи на підприємстві, де вони вже в процесі виробництва отримували спеціальні навички. Деякі з них відправлялись на навчання в промислові центри. Відомо, що на заводі працювала значна кількість вихідців з центральних губерній Російської імперії (етнічних росіян), які переселялися в південні регіони шукаючи роботу в промисловому секторі, що стрімко розвивався. Як правило, це були традиційні майстри деревообробники, ковалі. Вони і селилися досить компактно на сусідньому хуторі Сігор, що вже в радянський час був приєднаний до Гуляй-Поля.

Після пуску заводу стало питання про реалізацію продукції за межами волості. Певним стимулом цьому стало прокладання залізничної гілки Бердянськ-Чапліне в 1898 р. зі станцією Гуляй-Поле. Однак, гілка пролягла не через саме село Гуляй-

Поле, а за 7 кілометрів західніше нього. Подібне технологічне рішення було, очевидно, обумовлене зручністю та здешевленням прокладання гілки по вододілу річок, тим самим знімалося питання будівництва чисельних мостів та насипів через досить глибокі балки лівобережжя р. Гайчур. Існує й версія про спротив сільської громади Гуляй-Поля, землями якої мала пройти залізнична гілка.

Для зручності доставки продукції на станцію і підвезення сировини та палива з неї, поставала також необхідність в якісних шляхах сполучення. Спільними зусиллями промисловців Гуляй-Поля та сусідніх хуторів було вимощено бруком відрізок, що з'єднував село зі станцією. Так як хутір Кернерів з потужностями заводу знаходилися на правому березі р. Гайчур, це додатково обтяжувало власників потребою в надійному мості через річку. Капітальний дерев'яний міст з відповідними розв'язками був збудований коштом Кернерів на місці старого через р. Гайчур дещо південніше хутора в 1890-х рр. Таким чином, шлях від хутора до залізничної станції проліг через с. Гуляй-Поле.

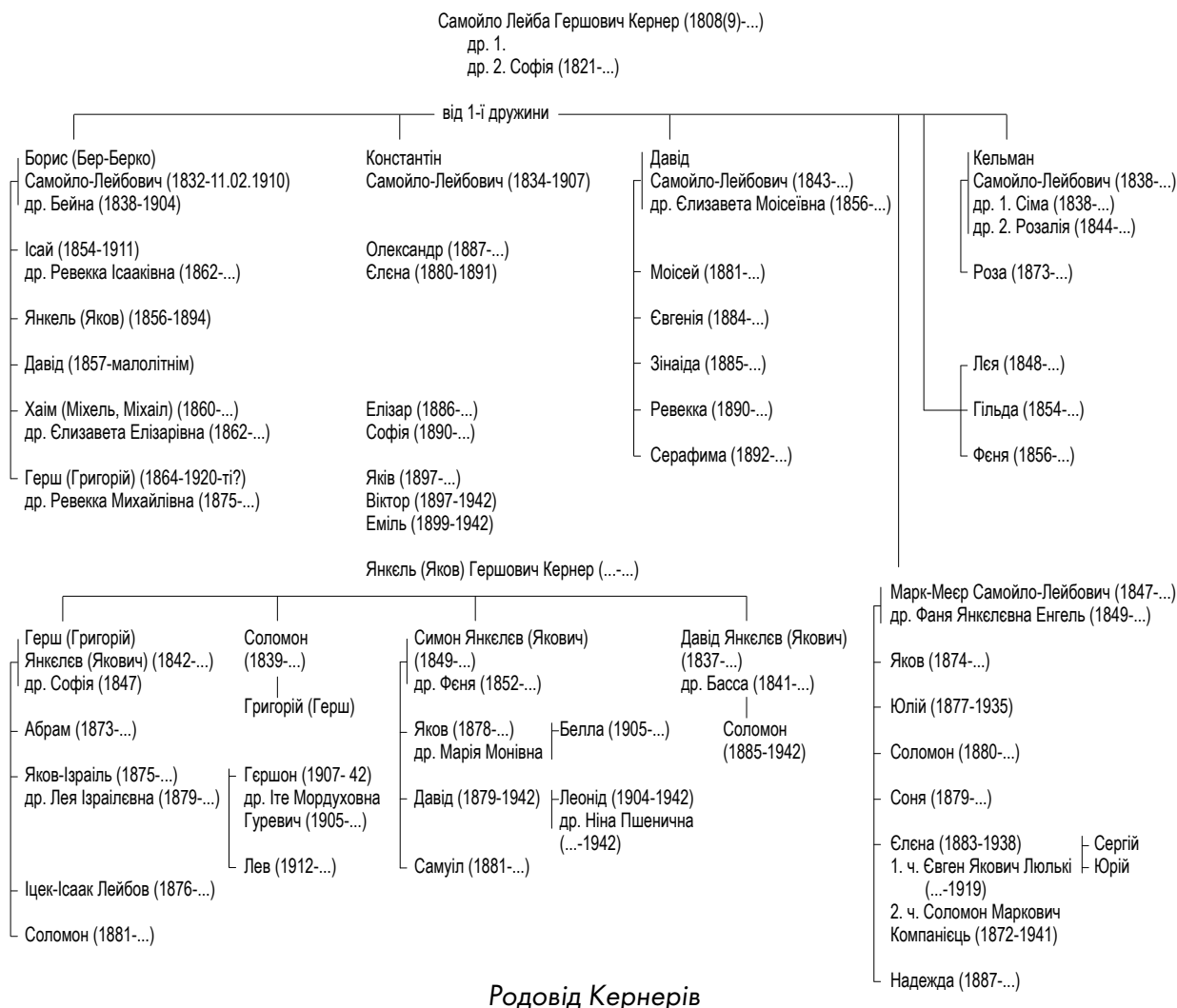
Вигідне економічне розташування села, що знаходилося в центральній частині повіту на перетині шляхів з повітового міста в промислову агломерацію Юзівки та з губерньського Катеринослава в Маріуполь, не аби як сприяло розвитку торгівлі. Численні регулярні ярмарки та сільськогосподарські виставки, що відбувалися в Гуляй-Полі, давали гарну можливість для реклами та реалізації продукції.

Показником якості та конкурентоспроможності продукції торгового дому Кернерів, до певної міри, можуть слугувати нагороди та відзнаки отримані на різноманітних виставках, в яких вони приймали участь. Серед таких, срібна медаль на виставці в Києві (1891 р.) та Новгороді (1896 р.), золота медаль в Ростові (1896 р.), золота медаль та грамота в Брюсселі (1910 р.).

На початок XX ст. по загальному обороту капіталу, родина Кернерів була найзаможнішою та найвпливовішою в с. Гуляй-Полі. Члени родини, крім всього, володіли численними торговими закладами в селі та іншою нерухомістю. Зокрема, Кернер Симон Якович (1849 р. н.), двоюрідний брат Берка, володів закладом мануфактурної торгівлі, Давид Самойлович (1843 р. н.), рідний брат Берка, — магазином з торгівлі змішаними товарами, Ісай Беркович (1853 р. н.), один з Беркових синів, — амбаром для зсипки зерна [5, спр. 471, арк. 39 зв.]. Костянтину Кернеру в центрі села (на Соборній площі) належав окремий житловий будинок з торговими лавками та складськими приміщеннями при ньому.

Важливою подією для Гуляй-Поля та волості стало відкриття родиною Кернерів в 1902 р. відділення банку Взаємного кредиту, окреме приміщення для якого було вибудоване в центрі села на Соборній вулиці в 1901 р. Від початку головою правління став Ісай Беркович Кернер. Справи фінансової установи були досить успішними, його послугами з кредитування користувалися як торговці так і селяни волості. За десять років існування установи вона здійснила загальний оборот по всіх операціях на суму 26 мільйонів 392 тисячі рублів [8, с. 5].

Окрема гілка родини Кернерів йде по лінії рідного Берковиного брата — Марка (Меєра), що також осіла в Гуляй-Полі та оберталася в сфері родинних комерційних інтересів. Сам Марк та його сини працювали більше по фінансовій частині. На 1905 р. Марк Самойлович обіймав посаду повіреного винокурного заводу нащадків Кетлера в с. Марфопіль неподалік Гуляй-Поля, а з 1909 р. значиться завідуючим найбільшим паровим млином в селі, що був у власності Д. І. Шредера. З 1911 р. по смерті Ісая Берковича, він зайняв місце голови правління товариства Взаємного кредиту.

Дружиною Марка Кернера була Фаня Яківна Енгель з відомого роду заможних бердянських міщан. Взагалі, варто відмітити тісні зв'язки родини саме з м. Бердянськ. Саме там, як приватний лікар практикував Григорій Соломонович Кернер (з одної з паралельних родинних гілок), звідти родом була і дружина Герша Борисовича — Ревекка Михайлівна. В бердянській жіночій гімназії навчалась Маркова донька Олена.

До сфери благодійності родини Кернерів можна віднести опікунство над приватним єврейським училищем в с. Гуляй-Полі, що було відкрите за їхньої ініціативи та матеріальної підтримки [9, с. 227]. Дружина Герша Берковича (Борисовича) — Ревекка, була засновницею жіночої єврейської школи в Гуляй-Полі, якою вона опікувалась до переїзду в м. Бердянськ в 1911 р., після чого опікунство прийняла на себе дружина Міхеля Берковича — Єлизавета Єлізарівна Кернер. Єврейською чоловічою школою опікувалось єврейське товариство, що в свою чергу також існувало під покровительством родини Кернерів. В згадані школи першочергово зараховували дітей бідніших прошарків єврейського населення [10, спр. 2571, арк. 5].

Основні пожертви на будівництво нової цегляної синагоги в Гуляй-Полі в 1907 р. йшли також від родини Кернерів. Костянтин Кернер довгий час був її старостою, а після його смерті в 1907 р. цю посаду обійняв його брат Марк Самойлович. Казначесом згаданої синагоги регулярно обирався Борис (Берко) Самойлович.

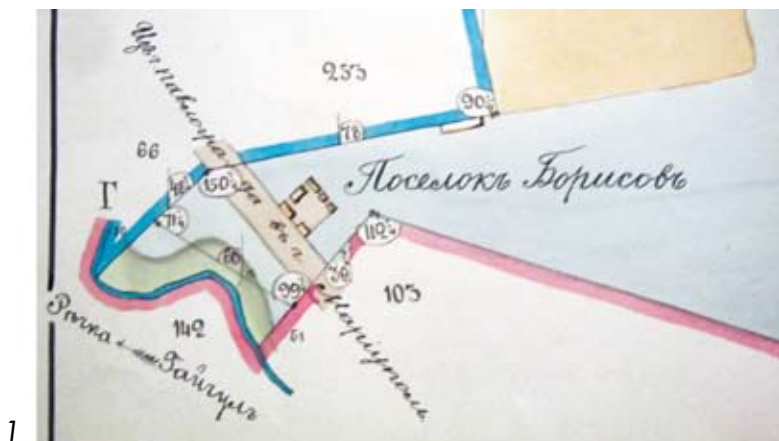
В цей час, основними активами родинної гілки заводчиків управляли Берко Кернер та його сини — Ісай, Хаїм (Міхель, Міхаїл) та Герш (Григорій). Пізніше в родинну справу включився і син Міхеля — Ельзар який був головою лікарняної каси при заводі торгового дому «Б. Кернер и сыновья», що відповідно до законодавства опікувалася соціальним забезпеченням працівників заводу, зокрема медичним страхуванням [7, спр. 397, арк. 6].

На початку XX ст. дана гілка родини відкрила в с. Гуляй-Полі відділення страхового товариства «Россия», що дозволяв їм купецький розряд першої гільдії. Головою страхової контори став Міхель Борисович Кернер.

В 1910 р. після тривалої хвороби серцево-судинної системи помирає засновник родинної справи Борис (Бер-Берко) Самойло-Лейбович Кернер, у вже поважному віці 78 років. Причиною смерті став крововилив в головний мозок [11, спр. 342, арк. 16 зв.]. Після його смерті всі справи остаточно перебрав на себе середній син Міхель, який і до того по факту управляв родинним бізнесом. На місце казначея синагоги замість померлого Бориса Самойловича було обрано його сина Ісая, який помер трохи більше ніж через рік після батька в 1911 р. Зрештою, на дану посаду було обрано Міхеля Борисовича, який обіймав її і за часів Громадянської війни [5, спр. 255, арк. 131, 233, 242].

Ще один з Беркових синів — Яків (Янкель) Борисович (1856 р. н.) був досить відомим та авторитетним лікарем офтальмологом. Освіту він отримав в харківській гімназії та київському університеті (закінчив в 1882 р.), після чого три роки стажувався за кордоном в кращих спеціалістів Відня та Берліна, зокрема у відомого хірурга, основоположника сучасної хірургії Т. Більрота. Після повернення оселився в рідному с. Гуляй-Поле та практикував як приватний лікар, перебуваючи в запасі військово-медичних службовців. Проводив складні операції в межах стаціонарного лікування в місцевій земській лікарні. За високий професіоналізм отримував від повітового земства відзнаки та високо оцінювався як колегами так і пацієнтами. Життя його обірвалось досить рано — в 1894 р., в результаті затяжного грипу, що переріс в запалення легенів. «Крайне скромный по характеру и бесконечно добрый и отзывчивый к горю ближнего, покойный возвратившись из-за границы вместо искания ученых степеней и почестей, поселился в родном своем селе и открыл бесплатный прием глазных болезней», — говорилося в газетному некролозі за померлим [12, с. 285; 13, с. 512].

Окремо варто зупинитися на персоні Герша Берковича, що більше відомий в літературному світі під псевдонімом Грицька Кернеренка. Його феномен, як літератора, вже став темою для спеціальних наукових досліджень філологічного спрямування [14; 15]. Освіту молодий митець, за аналогією з братом Яковом, отримував в Харкові та Німеччині. Відзначимо лише абсолютну унікальність подвійної ідентичності закоханого в Україну та її культурні традиції представника єврейської нації. Українська тематика як прози так і віршів стала головним лейтмотивом його творчості. Вірші за його авторства писані українською мовою друкувалися в «Літературному віснику» редагованому І. Франком, одна зі збірок його творів побачила світ у друкарні Гуляй-Поля в 1910 р. У його напрацюваннях було навіть декілька україномовних п'єс, щоправда не пропущених цензурою до друку. Через більшу схильність до культурної сфери, Герш (Грицько) активно підтримував діяльність гуляйпільського аматорського театру, один з гуртків якого діяв при їхньому заводі, мав прекрасну бібліотеку української літератури [16, с. 24].

1

2

3

1 – План хутора Борисів; 2 – Фірмовий бланк Торгового дому Б.Кернер та сини; 3 – Власники, адміністрація та працівники заводу Кернерів (поч XX ст.). В центрі Берко, Міхель, Герш Кернери

Революційні події 1905 р., не лишили осторонь і родину Кернерів. Масові страйки на промислових підприємствах півдня України знайшли свої відголоски і на їх заводі. На території підприємства почали оформлюватися осередки соціал-демократичного спрямування, поширювалися прокламації революційного змісту. Події в Росії після «Кривавої неділі» проявилися в Гуляй-Полі у вигляді страйків, що мляво тривали протягом року, однак, до збройних повстань, які спалахнули в грудні місяці в Олександрівську, справа не дійшла. Основним аргументом в даному разі був каральний загін козаків, що «утихомирював бродіння» на території повіту [10, спр. 1259, арк. 32 – 33].

Пізніше, сімейство Кернерів ставало цілком фінансових претензій нашумілої в повіті анархічної «Спілки бідних хліборобів», що була організована революційно налаштованою молоддю Гуляй-Поля. Ідейним батьком організації був уродженець того ж села, чех за національністю, В. Антоні, який перейняв форми боротьби в революціонерів Катеринославських заводів, де певний час працював разом з батьком. Членом організації також був майбутній всесвітньовідомий анархіст-практик Н. Махно.

Одним з найзухваліших їхніх «ексів» (експропріацій) був напад саме на родину Марка Кернера з ціллю отримання фінансів на діяльність «Спілки».

Події розгорталися у будинку Кернерів в Гуляй-Полі в 1906 р. Близько 7 години вечора 13 листопада (старого стилю) в будинок Марка Кернера увірвалися троє невідомих зі зброєю, ще четверо знаходилися на території садиби. В цей час у будинку знаходився господар, його дружина Фаня Яківна, теща та прислуга. Молоді революціонери, серед яких був і Н. Махно, з вимазаними сажею обличчями, погрожуючи зброєю, висували «цілком обґрунтовані» вимоги поділитися грошима. В результаті їм вдалося обчистити один з сейфів, що знаходився в кабінеті власника, на досить незначну як для такої справи суму. Було взято близько 300 рублів асигнаціями, 125 сріблом, а також окремий злиток срібла. В показах постраждалих відзначалося певне дилетантство зловмисників, які самі занадто нервували та поспішали, що власне і стало на заводі їх більш суттєвішому збагаченню. Щоправда, через декілька днів Марк Кернер отримав через пошту листа, де його недавні нові «знайомі» висловлювали співчуття, що взяли замало грошей та погрожували підірвати будинок в разі намагання їх знайти [17, спр. 10/59, арк. 139].

На початку лютого 1908 р. четверо робітників підприємства Кернерів, підхоплюючи хвилю революційного бродіння, вчинили не менш сміливий та зухвалий акт, викравши під час обідньої перерви з заводської контори 200 розрахункових книжок разом з загальною сумою для видачі працівникам, що складала 2265 рублів. Оперативна реакція поліції дозволила вилучити майже всі викрадені кошти, що були сховані на території заводу. Чотирьох винних також оперативно вдалось встановити [18, спр. 882, арк. 1 – 2].

У зв'язку з нестабільністю ситуації та наростанням революційних настроїв, з 1911 р. за робітниками заводу встановлюється постійний нагляд поліції [10, спр. 2562, арк. 4].

На 1910-ті рр. керівництво заводу складалося з управляючого справами Якова Павловича Резнікова, прикажчика Давида Соломоновича (Зельмановича) Каєма, конторників Харитона Філіповича Коппа та Ізраїля Яковича Цацкіна. Власником та головою торгового дому був Міхель Беркович [10, спр. 2562, арк. 4]. В цей час, кількість працівників на підприємстві постійно коливалась та в кращі часи сягала 200 осіб.

З 29 січня по 5 лютого 1913 р. на заводі тривав наймасовіший страйк. В перший день страйкували 117 робітників, що не вийшли на робочі місця та висунули керівництву 13 пунктів вимог, серед яких були типові як на той час: збільшення розцінок виконаних робіт; покращення санітарних умов; скорочення робочого дня напередодні свят до 8 годин зі збереженням заробітної плати; призначення плати за роботу власними інструментами і т. п. Суто внутрішньою вимогою робітників було звільнення, очевидно, «улюбленого» старшого майстра Поветкіна. Крім того, на території підприємства були поширені прокламації соціал-демократичного характеру, за що в майбутньому радянська влада місцевого рівня подавала даний виступ як акт наростаючої інтернаціональної пролетарської свідомості. Контраргументом власника заводу була погроза звільнення робітників. Справа отримала розголос та була взята під контроль поліції. Було затримано на два дні та допитано 12 працівників, покази довелося давати і Міхелю Кернеру [10, спр. 2847, арк. 4; 6, спр. 346, арк. 86].

В кінці-кінців справу було визнано такою, що не має політичного підґрунтя, а вимоги робітників носили виключно економічний характер. Таким чином, за посередництва поліції було досягнуто компромісу, який полягав в майже повному виконанні вимог робітників [6, спр. 346, арк. 86].

Очевидно, після згаданих малоприємних фактів, з липня по вересень 1913 р. Кернери призупиняють виробництво зі звільненням всіх робітників, а сама сім'я власника Міхеля Кернера від'їздить за кордон. Тимчасово управляючим справами на підприємстві був призначений головний бухгалтер Я. П. Резніков [7, спр. 397, арк. 73]. Цілком ймовірно, що даний акт був символічним нагадуванням бунтуючим робітникам про можливість залишитися без робочого місця та показати «хто господар» на підприємстві. На початок 1914 р. завод знову відновлює виробництво на повній потужності.

Початок війни Російської імперії з Германською 1914 р. викликав хвилю патріотизму і в колах єврейських громад. Не варто забувати, що будь які суспільно-політичні потрясіння несли для єврейського населення чергові хвилі антисемітизму, що на місцях виливався, як правило, у погроми. Щоправда, подібних фактів в Гуляй-Полі нам не доводилось фіксувати. Щоденна харківська газета «Утро» від 8 жовтня повідомляла, що в синагозі с. Гуляй-Поле Олександрівського повіту при великому скупченні віруючих був проведений молебень за дарування перемоги російській зброї, організовано дамський комітет під головуванням Олени Марківни Кернер (дочки Марка Кернера), що мав опікуватися підготовкою білизни для поранених воїнів з фронту, прибуття яких очікувалось найближчим часом, а 20 вересня було організовано виставу на користь поранених, збір від якої склав 121 рубль [19]. В тій же газеті від 16 жовтня повідомлялося, що на зборах представників єврейської общини був організований комітет допомоги солдатам російської армії єврейського походження, а фінансистом Кернером разово пожертвовано 300 рублів допомоги, до чого додавалося зобов'язання вносити по 100 рублів щомісячно [20].

З початком Першої світової війни на промисловість Російської імперії лягає відповідальність по забезпеченню фронту. Як і більшість промислових підприємств Катеринославщини, заводи с. Гуляй-Поля також почали перелаштовуватися на потреби армії. Перші свідчення про виконання державного замовлення підприємством Кернерів припадають на 1915 р., коли було взято зобов'язання на виготовлення обозних повозок. В 1916 р. завод Кернера отримав військове замовлення

для потреб армії на виготовлення 1,5 тисяч телефонно-телеграфних двоклоок для піхоти з металевими ступцями та бронзовими втулками. Ціна за одиницю визначалась 410 р. на загальну суму 615 тис. рублів з доставкою продукції на станцію Гуляй-Поле за рахунок виробника. Замовлення мало бути виконане до 1-го липня 1917 р. [7, спр. 472, арк. 16 – 16 зв.].

Для виконання взятих зобов'язань перед керівництвом заводу постала цілком закономірна проблема браку кваліфікованих робітників. Окрім того, мобілізаційні процеси позбавили дешевих робочих рук. Подібні проблеми вирішувались шляхом введення понаднормових робіт та збільшення робочого дня [7, спр. 472, арк. 15 – 15 зв., 26]. Керівництво заводу, розуміючи ситуацію, мало право вимагати у фабричного управління певних пільг та поблажок в ім'я виконання важливого військового замовлення. На дільничного фабричного інспектора посипалась купа кореспонденції із запитами дозволу на введення понаднормового робочого дня та нічних змін. Тепер розпорядок роботи виглядав наступним чином: денна зміна працювала з 6.00 до 17.00 з півгодинною перервою на сніданок та півторагодинною на обід; нічна зміна тривала з 17.00 до 2-ї години ночі з півгодинною перервою на вечерю. Виключення становили ковальський та частина столярного цеху, де через незручність нічних змін робота могла бути подовжена понаднормово лише з 5.00 до 19.00 при таких же денних перервах [7, спр. 472, арк. 15]. Однак, згідно правил встановлених окружною фабричною інспекцією, власник не міг примусити робітників працювати понаднормово, а лише за бажанням самого працівника. Як обходили ці норми на заводі Кернера можна лише здогадуватися.

До 1914 р. основним конкурентом заводу Кернерів в промисловому секторі с. Гуляй-Поля являвся подібний завод власником якого був Я. Я. Крігер. Однак, він, маючи німецьке походження, автоматично підпадав під урядову «гарячу руку» та був позбавлений монопольного права управляти власним підприємством. Завод змінював власників і в 1915 р. був переведений в формат акціонерного товариства заводу «Богатир», де керівні важелі вдалося перехопити сім'ї Кернерів. В керівництво було проведено людей з кола їх комерційної діяльності. В результаті пост голови правління заводу «Богатир» займали в різний період колишній управляючий та бухгалтер підприємства Кернерів єврей за національністю Яків Павлович Резніков та прикажчик того ж підприємства Давид Зельманович Каєм.

Чергову хвилю потрясінь справа родини Кернерів зазнала в період революції 1917 р. та Громадянської війни. З організацією в 1917 р. Селянського союзу та Ради профспілок під керівництвом Н. Махно, почався закономірний наступ на «буржуїв» та капіталістів. В своїх мемуарах Н. Махна згадує, що Михайло (Міхель) Борисович Кернер добровільно пристав на вимоги Ради гуляйпільського Профсоюзу про збільшення заробітної плати робітникам гуляйпільських підприємств [21, с. 38]. Однак, варто відмітити, що відвертих ексекуцій по відношенню до родини Кернерів з боку контрольованих Махном структур не було зафіксовано. Можемо здогадуватися, що методи впливу були добровільно-примусові.

В подальшому, експропріацією коштів підприємства Кернера на «потреби революції» перманентно займалися то більшовицькі ради та організації, то революційна повстанська армія Махна.

В листі збитків за період 1917 – 1918 рр. поданого фабричному інспектору, який відновив роботу при австро-німецькій адміністрації, складено перелік витрат на загальну суму 33 тис. 552 рублі. Основні їх статті за новими правилами гри припадали на утримання заводського робітничого комітету, ради селянських

робітничих та солдатських депутатів Гуляй-Поля, добровольчої резервної роти сформованої з робітників, видачу коштів робітникам, що приймали участь в боях на «революційних фронтах», виплати в річниці революційних свят і т. п. [7, спр. 472, арк. 45 — 45 зв.].

Родина купців Кернерів після потрясінь революційного періоду та Громадянської війни розпорошилася як в межах Південної України так і на території Європи. Фаня Кернер, дружина Марка Кернера, на початку 1920-х рр. згадується як вдова [22]. Тож, цілком ймовірно, що голова однієї з гілок сімейства, Марк Самойлович, загинув у вирі Громадянської війни. Дочка подружжя Марка та Фані Кернер — Олена Марківна, закінчувала Бердянську гімназію, пізніше вийшла заміж за Євгена Яковича Люльки. В 1920-х рр. подружжя проживало в Катеринославі, мало двох дітей — Сергія та Юрія. Другим шлюбом Олена Марківна була заміжня за Соломоном Марковичем Компанійцем, відомим лікарем отоларингологом, професором. Померла Олена Марківна в 1938 р. в Харкові, де проживала з чоловіком. Інша дочка Марка та Фані Кернерів проживала в Цюріху (Елена Компанец), а їхній брат Юлій (Юрій) в дореволюційні часи закінчував цюріхський університет та отримавши ступінь доктора медицини став відомим лікарем-патологоанатомом, в 1920 — 30-х рр. працював в Дніпропетровському медичному інституті, був завідувачим кафедри.

Герш Борисович (Грицько Кернеренко) помер в кінці 1920-х рр., а його діти фіксувались серед числа емігрантів на теренах Європи, де стали жертвами голокосту в 1942 р. Основна частина представників родини проживала в постреволюційний період на теренах Радянського Союзу, де частина з них також стала жертвами нацистського режиму в 1941 — 43 рр.

Територія самої садиби родинної гілки Берка Кернера (хутір Борисів) та будівлі їх підприємства до 1940-х рр. використовувалися в господарчих цілях, після чого в більшості своїй були зруйновані, а на їх місці вибудовані приміщення автопарку. Про економічну могутність купецької родини в м. Гуляйполе до сих пір нагадує прекрасна будівля «Банку взаємного кредиту» Кернерів збудованого в 1901 р., в якій нині розміщується Гуляйпільський районний краєзнавчий музей.

В контексті подібних студій з історії єврейського фактору в промисловому перевороті та соціально-економічних відносинах кін. ХІХ — поч. ХХ ст. на півдні України, варто віддати належне і родині Кернерів які зробили на своєму місці вагомий внесок в розвиток економіки регіону, були яскравим представником переливання капіталу із сільського господарства та торгівлі в промисловість. В результаті умілого менеджменту, за досить короткий період родинна справа виросла в рази, а продукція заводу зайняла цілком конкурентоспроможне місце на ринку продукції сільськогосподарських машин та знарядь. Родина не зупинялась на досягнутому, а постійно шукала нові сфери для розширення діяльності, в результаті чого перетворилась на впливового гравця в економічних відносинах повіту та губернії. Провінційне волосне село Гуляй-Поле, що стало рідним для великої родини Кернерів, завдяки і їхній діяльності перетворилось на один з найбільших та найзаможніших населених пунктів в Олександрівському повіті, що де-факто було повноцінним містечком. Варто справедливо оцінити їхній внесок в розбудову інфраструктури села (нині міста) та повіту загалом, його соціальної та культурної сфер, галузі медицини. А подальша доля родини після Громадянської війни, а особливо 1940-х рр., в черговий раз ілюструє трагедію єврейського народу першої половини ХХ ст.

Бібліографія

1. Полтавець С. Діти Дикого Поля / С. Полтавець. — Слов'янськ : Печатный двор, 2008. — 525 с.
2. ДАЗО, ф. 21, оп. 1.
3. ДАЗО, ф. 230, оп. 1.
4. Ведомости Александровского Уездного Земского Собрания. Очередной сессии 1884 г. — Александровск : Типография Б. Я. Штерн, 1885. — 426 с.
5. ДАЗО, ф. 24, оп. 1.
6. ЦДАУ, ф. 2090, оп. 1.
7. ДАЗО, ф. 32, оп. 1.
8. Южная заря. — № 1735. — 1912, 18 марта. — С. 5.
9. Ведомости Александровского Уездного Земского Собрания. Очередной сессии 1899 г. — Александровск : Типография Б. Я. Штерн, 1889. — 1008 с.
10. ЦДАУ, ф. 313, оп. 2.
11. ДАЗО, р. 5593, оп. 3.
12. Южно-русская медицинская газета. — № 19. — 1894. — С. 285.
13. Хроника и мелкие известия // Врач. — № 17. — 1894. — С. 512.
14. Качуровський І. Про Грицька Кернеренка / І. Качуровський // Хроніка 2000. — 1998. — № 21 — 22. — С. 174 — 177.
15. Петровский-Штерн Йоханан. Молитва за Україну: химерна ідентичність Грицька Кернеренка / Йоханан Петровский-Штерн; [переклад Миколи Климчука] // Ступець. — К. : Дух і Літера, 2013. — № 22. — С. 260 — 315.
16. Гак А. Від Гуляй-Поля до Нью-Йорку. Спогади / А. Гак. — Новий Ульм, 1973. — 328 с.
17. РГВИА, ф. 801, оп. 7/67.
18. ДАДО, ф. 11, оп. 1.
19. Газета «Утро» від 8 жовтня (25 вересня) 1914 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://starosti.ru/archive.php?m=10&y=1914>
20. Газета «Утро» від 16 (03) жовтня 1914. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://starosti.ru/archive.php?m=10&y=1914>
21. Махно Н. Воспоминания. Репринтное воспроизведение изданий 1936, 1937 гг. Книга 1. — Русская революция на Украине (от марта 1917 г. по апрель 1918 г.) / Н. Махно. — К. : «Украина», 1991 г. — 215 с.
22. Компанеец Елена. Былое и fuga / Елена Компанеец // Еврейская Старина. — 2013. — № 1 (76) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://berkovich-zametki.com/2013/Starina/Nomer3/Kompaneec1.php>

Звилинский С. А.

Купеческая семья Кернеров. К вопросу еврейского капитала в социально-экономических отношениях на юге Украины кон. XIX – нач. XX вв.

В статье идет речь о большой еврейской семье купцов, промышленников и финансистов Кернеров, для которых базой их деятельности стало с. Гуляй-Поле Александровского уезда Екатеринославской губернии в конце XIX – начале XX века. Подается историко-биографический набросок их деятельности, раскрыта история наращивания капитала. Сделана попытка показать их роль в социально-экономической и культурной сферах.

Zvilinskyi S. A.

Merchants family Kerner. To the question of Jewish capital in socio-economic relations in the south of Ukraine late XIX – early XX century

The article about the great Jewish family of merchants, industrialists and financiers – Kerner family, whose main activity is focused in the village Gulyai-Pole of the Alexanderovsk poviat Ekaterinoslav governorate in the late XIX – early XX century. Posted historical and biographical sketch of their activities and describes the history of increasing their capital. An attempt to show their role in socio-economic and cultural spheres.

Кравчук П. П.

«НАШИ ВРАГИ ВЫСТУПАЮТ ТОНКО, МАСКИРУЯСЬ ЗА НАШИ ЖЕ ЛОЗУНГИ». ДНІПРОБУД У СВІТЛІ АГЕНТУРНИХ ЗВЕДЕНЬ ДЕРЖАВНОГО ПОЛІТИЧНОГО УПРАВЛІННЯ: ПОПЕРЕДНІЙ ОГЛЯД

У серпні 2016 р. управлінням СБУ в Запорізькій області було знято гриф обмеження доступу зі справи агентурної розробки під умовною назвою «Акціонер» [1]. Матеріали справи відображають оперативний супровід Дніпровського будівництва із боку Запорізького окружного відділу Державного політичного управління УСРР (з 1931 – міського відділення ДПУ). Архівна справа складається з трьох томів: т. 1 – 269 арк., т. 2 – 56 арк., т. 3 – 410 арк. Порядок накопичення матеріалів у кожному томі відображає зміну настанов ДПУ щодо організації оперативного супроводу. Фактично йдеться про три окремі агентурні розробки.

Першу за часом розробку «Акціонер», матеріали якої стали основою для решти, розпочато у 1927 р. «в связи с выплывшим обстоятельством о приобретении Главинжем Днепростроя Винтером В. А. оборудования для обоих Камнедробильных заводов на Днепрострое у германской фирмы КРУПП на условиях, менее выгодных и с меньшей гарантией, чем предложение американской фирмы «АЛИС-ЧАЛЬМЕРС» [1, т. 1, арк. 259].

Агентурна розробка «Блок», матеріали якої зосереджено у другому томі архівної справи, виникла у травні 1931 р. і досліджувала нову версію органів державної безпеки: «Группа американских специалистов – ТОМСОН, КУППЕР и СМИТ, используя отдельных специалистов, работающих на Днепрострое – АНДЕРС, ГЕРЦМАН и Л. Л. КАТОК, систематически занимались экономическим шпионажем» [1, т. 2, арк. 21, 33].

Одночасно із «Блоком» було розгорнуто іншу – значно масштабнішу за обсягом – розробку, чиї матеріали увійшли до третього тому: «Контрольна агентурна справа «Оскомина». По К.-Р. организации на Днепровском Строительстве». Серед фігурантів даної справи був увесь керівний склад Дніпробуду (58 осіб), відтак, менш перспективна розробка «Блок» майже із самого початку вважалася другорядною і ледь рухалася. Натомість оперативний супровід «контрреволюційної організації», поглинувши матеріали одразу декількох справ – «Акціонер», «Удорожатель», почасти «Весна» – мав, за задумом Запорізького відділення ДПУ, відразу викрити всю мережу шкідницьких та диверсійних елементів на Дніпровському будівництві [1, т. 3, арк. 1 – 4]. Така комплексна постановка